

بررسی مسأله هول مطلع در منظر اندیشمندان مسلمان با تأکیدی بر دیدگاه علامه مجلسی و شیخ صدوق

محمد مهدی کریمی نیا^۱، محمد رضا ایزدی^۲، مجتبی انصاری مقدم^۳، احمد امیدوار^۴، سید محمد اسماعیلی^۵، رضا مهدیان فر^۶

^۱ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، طلبه و پژوهشگر حوزه علمیه قم

^۲ فارغ التحصیل کارشناسی علوم قرآن و حدیث دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

^۳ دانشجوی دکتری تخصصی علوم قرآن و حدیث، دانشگاه میبد، مدرّس دانشگاه و پژوهشگر (نویسنده مسئول)

^۴ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

^۵ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

^۶ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

چکیده

هول مطلع - آن چیزی است که مشرف می شوند بر آن از امر آخرت - هول روز حساب می باشد که انسان یکی از مراحل زندگی پس از مرگش، دیدار با خداوند متعال است، این امر برای همه انسان ها رخ می دهد و کسی از این موضوع معاف نیست، پرداختن به محل وقوع این قضیه و زمان رسیدن به این مرحله امر مهمی است که این جستار با روش تطبیقی به این موضوع پرداخته است؛ نتیجه آن که: هر شخصی که از دنیا می رود به ملاقات معبود خود بازمی گردد، محل این وقوع و زمانش توسط دو دانشمند بزرگ اسلام همچون شیخ صدوق و علامه مجلسی در وهله اول به بیان دیدگاه های خود روبه بررسی قرار گرفت که دو مکان و زمان بر این قضیه نگاشته شده است، در ادامه دلایل دیدگاه های خود در هنگام ورود به قبر که نظر شیخ صدوق را به دنبال دارد و دیگری لحظه ی ورود به عالم قیامت و روز حشر است که نظریه علامه مجلسی را به همراه دارد، پرداخته شد و در نهایت به بیان نقد و تفکیک شباهات و اختلافات دو دیدگاه، مورد پژوهش قرار گرفت.

واژه های کلیدی: هول مطلع، قبر، قیامت، شیخ صدوق، علامه مجلسی.

مقدمه

مرگ واقعه ای است حتمی و برکسی پوشیده نیست، لذا برآنچه که در کتاب مقدس و روایات معصومین ذکر شده، مرحله ای قرار دارد در زندگی پس ازمرگ که انسان، خواه یا ناخواه با آن روبه رو می شود، در روایات و برخی آیات قرآنی در باره مسئله ی هول مطلع سخن گفته شده، واقعه ی ترسناکی که انسان بعد ازمرگ با آن مواجه می شود که با خالق اصلی جهان خلقت، خداوند متعال دیدارمی کند و اعمال و حقایق نهفته ای که داشته، در آن محل نزد خداوند آشکار و بررسی می شود، یکی از مهم ترین دغدغه های انسان این است که این دیدار را نداشته باشد و مورد بازخواست قرار نگیرد، یکی از سخت ترین مرحله های بعد از مرگ، هول مطلع است، تعیین و چگونگی مکان و زمان این موضوع ازاهمیت خوبی برخورداراست که مورد بررسی قرار می گیرد.

در رابطه با هول مطلع- تا جایی که مورد جستجو قرار گرفت- مقاله مستقلی نگاشته نشده است، اما یکی از مقالات با بحث مزبور، مقاله ای است با عنوان "روش شناسی برگردان تصویر های استعاری صحنه های قیامت در قرآن براساس الگوی نیومارک" که توسط سید مهدی مسبوق و علی حسین غلامی یلقون آقاج به رشته ی تحریر درآمده، درتابستان ۱۳۹۶ در مجله ی پژوهش های ادبی- قرآنی به ثبت رسیده؛ سایر مطالب در دانشنامه های آزاد و در سخنرانی های صوتی و تصویری واعظین بصورت پراکنده مورد واکاوی قرار گرفته است.

این مقاله درصدد است که با روش تحلیلی- تطبیقی وبا بهره گیری از گزاره های قرآنی و روایی در بیابد که هول مطلع چیست؟ مکان هول مطلع کجاست؟ زمان به وقوع پیوستنش چه وقت خواهد بود؟

۱. مفهوم شناسی

در این بخش، به مفهوم شناسی واژه کلیدی این جستار یعنی هول مطلع پرداخته می شود.

۱-۱. هول مطلع

هول، یعنی لرزیدن و تسکین زنگ و ترس است، خوف، وحشتناک، ترسناک و شدید (ابن منظور، ۱۴۱۹ق، ذیل واژه مربوطه؛ معجم اللغة العربیة، ۱۳۸۷ش، ذیل واژه مربوطه)، ترس، بیم (معین، ۱۳۸۲ش، ذیل واژه مربوطه). مطلع، یعنی این برای شما است که هر زمان دیگری را اطلاع پیدا کنید، آگاه، باخبر (ابن منظور، ۱۴۱۹ق، ذیل واژه مربوطه). هول مطلع، "آن چیزی است که مشرف می شوند بر آن از امر آخرت، هول روز حساب امری فوق العاده است، که وحشت زده و وحشتناک است. شخص می ترسد به آنچه که انجام می دهد. سرسخت و عجیب است" (زمخشری، ۱۳۹۹ق، ذیل واژه مربوطه؛ معجم اللغة العربیة، ۱۳۸۷ش، ذیل واژه مربوطه).

مکان هولناک، جایی که ترس است، یک مانع مهم، دشوار وحشتناک، زشت و منشأ آتش، که در یک چاه سوخته و نمک و گوگرد انداخته می شود. امر هول مطلع، مسئله ای است که یا دست انداز است یا آسان، پناه بر هول مطلع، از هول هراسی که آنچه می آید و از آخرت مطلع می شوی، هول مطلع، امری حاضر است و قطعاً نسبت به آرزو هایت نزدیک تر است (زمخشری، پیشین). در بین کلام معصومین (ع) و بزرگان دین، به قضیه هول مطلع می توان اشاراتی نمود. نقل شده است، عالم مُطَّلَع، محضرق است که بنده، مورد یکی ازدو تجلی حق واقع می شود و لذا مُطَّلَع شود برسریره مولی؛ زیرا که مورد تجلی به رحمت جمالیه می شود، یا مورد تجلی به نعمت جلالیه گردد. این حال، اعظم احوال است و لذا در موقعی که خاتم انبیاء (ص) برای احوال بعد از موت گریه می کند، اصحاب عرض می کنند: آیا گریه می کنید و حال آن که خداوند گناه های قبل و بعد شما را آمرزیده است؟ جواب می فرماید: پس کجاست هول مطلع؟ تعبیر به مطلع بنابر قول جرزی، به خاطر این است که گویا مرده منتظر چیزی است و مانند کسی می ماند که از بالا بر او اشراف دارند و از همه چیز او اطلاع دارند (کافی، ۱۳۶۹ش، ج ۲، ص ۵۳۹-۵۳۸).

در حدیثی از ابوعبدالله حضرت امام صادق (ع) ذکر شده است: در آخر شب حضرت از خواب بر می خاستند، صدرا بلند می نمودند به حدی که اهل خانه بشنوند و می گفتند: "اللَّهُمَّ اَعِنِّي عَلَى هَوْلِ الْمُطَّلَعِ وَوَسِّعْ عَلَيَّ ضِيقَ الْمَضْجَعِ وَارْزُقْنِي خَيْرَ مَا قَبْلَ الْمَوْتِ وَارْزُقْنِي خَيْرَ مَا بَعْدَ الْمَوْتِ؛ خدایا کمک کن، بر هراس روز قیامت، و فراخ گردان بر من تنگی قبرم را و روزیک کن خوبی پیش از مرگ و خوبی پس از مرگ را". در روایتی از ثامن الحجج حضرت امام رضا (ع) آمده است که فرمودند: امام حسن (ع) در موقع مرگ، گریه می کرد. به ایشان عرض کردند: شما چرا گریه می کنید، در حالی که جایگاه بلندی نزد پیامبر دارید و بیست مرتبه، پیاده به سفر حج رفته اید و تمام اموال حتی کفش هایتان را سه مرتبه در راه خدا تقسیم کرده اید، فرمودند: "اتما أبکر اخصلتی: لهول المطلع و فراق الأحبه؛ به دو چیز اشک می ریزم: یکی هول مطلع و دیگری فراق وجدایی از دوستان". در روایتی از امام صادق (ع) آمده است: اگر همه آن چه روی زمین است مال من بود، حاضر بودم همه آن ها را بدهم اما هول مطلع نداشته باشم (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۴۳، ص ۳۳۱؛ نوری طبرسی، ۱۳۹۳ش، ج ۳، ص ۲۲۱). در حدیثی دیگر از معصوم (ص): خدایا، مرا بر هول مطلع یاری و کمک فرما (محدث قمی، ۱۳۸۴ش، ص ۳۴).

حدیث منسوب به امام علی (ع) وارد شده است که می فرمایند: خود را برای مرگ و پیشامدهای هنگام آن، پیش از فرا رسیدنش، آماده سازید. قبل از این که مرگ، شما را فرا گیرد، آن چه لازمه رویارویی با آن است را مهیا کنید؛ چه این که، مرگ پایان زندگی است که منتهی به قیامت می شود. آری، خود را برای آن چه که آگاهی دارید، پیش از فرا رسیدنش مهیا کنید: تنگی قبرها، شدت غم و اندوه، ترس از قیامت، بیم های مکرر، به هم ریختن و درهم فرو رفتن استخوان ها، کر شدن گوش ها، تاریکی لحد، وحشت از آینده، غم و اندوه در تنگنای گور و پوشاندن آن از سنگ و خاک (نهج البلاغه/ خطبه ۱۹۰).

چنان که ملاحظه می کنید، حضرت ضمن برشمردن شدائد و گرفتاری های بعد از مرگ، از جمله آن ها هول مطلع را معرفی کرده و به مردم برای رویارویی با آن، دستور آماده باش داده است. در کلام دیگری از مولای متقیان حضرت علی (ع) می شنویم که می فرماید: بعد از مذمت دنیا و مشکلات و ضررهایی که از آن متوجه انسان می شود، فرمود: "ثم من وراء ذلك هول المطلاع و سكرات الموت و الوقوف بين يدي الحكم العدل؛ پس از گذراندن زندگی دنیا، انسان به چیزهایی مواجه و رویارو خواهد شد، از قبیل: هول مطلع، سكرات مرگ و ایستادن در برابر حاکم عدل (خدای بزرگ)، برای حساب". وقتی فضیل بن عیاض که از صحابی پیامبر (ص) بود، به درب منزل داود طایی، رسید؛ صدای ناله و فریاد شنید، فضیل گفت: ای داود چیست که ناله می کنی؟ داود گفت: ای فضیل! هشت غم مرا از خورد و خوراک و سؤال و جواب بازداشته و به این روزم انداخته است که یکی از آن ها غم هول مطلع است (نوری طبرسی، ۱۳۹۳ ش، ج ۳، ص ۲۲۳، العرفج، بی تا، باب برزخ). از مجموع این روایات و سخنان بزرگان، هویدا است که اصل هول مطلع، امری مسلم و انسان پس از مرگ با آن مواجه خواهد شد.

۲. دیدگاه علما در باره هول مطلع

در این جا به بررسی دو نظر و دیدگاه اندیشمندان اسلامی همچون مجلسی دوم و شیخ صدوق در رابطه با پیرامون بحث هول مطلع پرداخته می شود.

۲،۱ نظر شیخ صدوق در باره هول مطلع

شیخ صدوق در کتاب روایی خود به بحث هول مطلع پرداخته و فرموده: در حدیثی وارد شده، وقتی میت را به طرف قبر آوردی او را ناگهان داخل قبر مگذار و بدین وسیله قبر و ورود را بر میت دشوار و سخت مگردان، چه آن که قبر، هول مطلع و وحشت های عظیمی دارد (ابن بابویه، ۱۳۶۳ ش، ج ۲، ص ۱۷۱).

۲،۲ نظر علامه مجلسی در باره هول مطلع

محمدباقر مجلسی در کتاب روایی خود بحث هول مطلع را به قیامت و روز محشر می کشاند و دیدگاهش نسبت به این کلام این گونه است که می فرماید: هول مطلع یعنی ایستادن در روز قیامت، آن هم در پیشگاه عدل الهی و گرفتاری های گوناگون که پس از مرگ بر انسان وارد می شود (مجلسی، ۱۴۰۴ ق، ج ۴۴، ص ۱۵۰).

۳. دلایل دیدگاه علما در باره هول مطلع

در این بخش به دلایل دیدگاه عالمان در حول محور بحث هول مطلع پرداخته می شود.

۳،۱ دلایل شیخ صدوق در باره هول مطلع

شیخ صدوق و برخی علمای بزرگ دین به بحث هول مطلع در قبر و دلالت آن پرداخته‌اند؛ شیخ صدوق معتقد است که وقتی میت را به طرف قبر می‌برند، هول و هراس عجیبی وجودش را می‌گیرد، وحشت از سوال و جواب (نکیر و منکر)، دلیلی بر وجود هول و هراس بر میت در قبر و دلیلی برای وجود هول مطلع در قبر است؛ لذا می‌فرماید: به درستی که برای قبر، هول‌های بزرگی است و حامل آن از هول مطلع، به خداوند پناه می‌برد. بلکه میت را نزدیک قبر بگذارید و اندکی صبر کنید تا استعداد دخول را بگیرد و آمادگی قرار گرفتن در قبر (سوال و جواب) را پیدا کند؛ سپس اندکی او را پیش‌تر ببرید و اندکی صبر کنید و آنگاه او را در کنار قبر بگذارید (ابن بابویه، ۱۳۶۳ش، ج ۱، ص ۱۷۰). بر اساس فرموده شیخ صدوق در این باره، هر چند روح از بدن مفارقت کرده است و روح حیوانی مرده است اما نفس ناطقه زنده است و تعلق او از بدن کاملاً زایل نشده است، و خوف ضغله قبر و سؤال منکر و نکیر و رومان فتن قبور، عذاب برزخ هست تا آنکه برای دیگران عبرت باشد و بیندیشد که چنین حادثه‌ای در پیش دارند.

از خاتم انبیاء محمد مصطفی (ص) روایتی وجود دارد که می‌فرماید: هیچ شبی نمی‌گذرد مگر اینکه ملک موت ندا می‌کند ای ساکنین قبرها برای چه امروز غبطه و افسوس دارید و حال آنکه بر شما هول مطلع ظاهر شد، یعنی ورود در قبر و اطلاع پیدا کردن از آنچه در مراحل بعد باید در آن واقع شوید؟ پس مرده‌ها می‌گویند: ما افسوس می‌بریم بر مؤمنین که در مساجد خود در دنیا هستند نماز می‌گزارند و ما نماز نمی‌گزاریم، زکات می‌دهند و ما نمی‌دهیم. روزه می‌گیرند و ما نمی‌گیریم از آنچه از مخارج خود و عائله زیاد می‌آورند، صدقه می‌دهند و ما نمی‌دهیم، ذکر خدا می‌گویند و ما نمی‌گوییم پس چه بسیار است حسرت و افسوس ما بر آنچه در خانه دنیا از دست ما رفت (دیلمی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۱۳).

وقتی در از دنیا می‌رود پدرش به او می‌گوید: ای در خدا تو را رحمت کند، قسم به خدا، تو نسبت به من نیکوکار بودی. در حالی قبض روح شدی که من از تو راضی بودم، قسم به خدا فقدان تو در من ایجاد سستی نکرده است. و من به جز خدا نیازی ندارم و اگر هول مطلع (ساعت ورود به قبر) که ساعتی سخت است، نبود دوست داشتم، به جای تو باشم، اندوهناکی من بر سر نوشت اخروی تو، مرا به خود، مشغول کرده تا که در فقدان تو محزون باشم. به خدا قسم بر مصیبت تونمی‌گیرم، بلکه به حال تو گریه می‌کنم. ای کاش می‌دانستم که تو در قبر چه گفتی و به تو چه گفتند (شهید ثانی، ۱۳۷۴ش، ص ۶۶).

علامه طباطبایی (ره) در کتاب تفسیری خود می‌نویسد، ذات باری تعالی می‌فرماید: ای احمد! هر کس از بندگانم، کارش بدست آوردن رضای من باشد، حق نعمتم را عظیم شمرد، وقتی او را در قبر می‌خوابانند، نکیر و

منکر را بر او نازل کنم، تا بازجوئیش کنند، در حالی که هیچ اندوهی از مردن و هیچ ظلمتی از قبر و لحد، و هیچ همی از هول مطلع نداشته باشد (طباطبایی، ۱۳۷۴ ش، ج ۱، ص ۴۶۴).

۳.۲ دلایل علامه مجلسی در باره هول مطلع

علامه مجلسی هول مطلع را در قیامت و روز حشر و نشر می بیند و دیدگاه خود را برگرفته از روایتی منسوب به امام حسن مجتبی (ع) است که حضرت می فرماید: از هراس و ترس هول مطلع و فراق دوستان گریه می کنم مجلسی می فرماید: مراد حضرت از هول مطلع ایستادن در روز قیامت است آن هم در پیشگاه عدل الهی و گرفتاری های گوناگون که پس از مرگ بر انسان عارض می شود.

به درستی که خدای تعالی روز قیامت با بنده اش خلوت کند در حالی که حجابی بین او و بنده اش نباشد و فرماید بنده من در فلان وقت و فلان وقت چنین و چنان کردی! آیا نمیدانستی که من بر کار تو آگاهم؟ بنده من تو را از آب خنک سیراب کردم و بدن تو را نیرومند گردانیدم و از وسعت روزیم به تو گشایش دادم پس تو نافرمانی مرا نمودی، تا جایی که بنده از شدت حیاء از خدا آب می شود و عرق او را فرو می گیرد تا حدی که نزدیک می شود از وحشت بمیرد، سپس بنده گوید: ای پروردگار! آتش بر من آسان تر است از این شرمندگی از تو و بنده گانت؛ سپس خدای تعالی و تبارک امر کند که او را به طرف آتش ببرند، پس بنده می رود و حال آن که سرش را بر می گرداند و می گوید پروردگارا! قسم به عزت و جلالت تو را نافرمانی نکردم از روی استخفاف و سبک شمردن امر تو و گمانم این بود که تو مرا می بخشی چنانچه در دنیا بر من پوشانیدی و یقین داشتم که گناه من به تو ضرری نمی رساند و رحمت تو نسبت به من کم نمی آید، پس خداوند می فرماید: ای بنده من! راست گفתי و امیدت را از رحمت من قطع نکردی، پس البته تورا امروز می آمرزم، ای ملائکه من او را به طرف بهشت ببرید (مجلسی، ۱۴۰۴ ق، ج ۴۴، ص ۱۵۰؛ خسروانی، ۱۳۵۲ ش، ج ۵، ص ۳۹۹).

سرای دنیا و لذائد ناچیز آن و همچنین عالم برزخ در برابر عالم آخرت به قدری حقیر و کوچک است که چون قیامت کبری برپا شود و خداوند مردم را در آن روز محشور فرماید، احوال آن ها بطوری است که تصور می کنند مدت اقامتشان در دنیا یا عالم برزخ نبوده است، مگر پاره ای از یک روز بالنسبه بروز قیامت و طول موقف آن و هول مطلع و بیم عذاب و عظمت ثواب موکد این تصور است و آنکه یکدیگر را کاملاً می شناسند و اعمال یکدیگر را در نظر می آورند مانند آنکه تازه از هم جدا شده اند و به هم رسیده اند ولی به فاصله کمی چنان امر بر آنها دشوار می شود گویا، کسی، کسی را نمی شناسد و جز به فکر حال و احوال خود نیستند و معلوم می شود که چه خسارت و زیانی برده اند (انصاریان، ۱۳۹۶ ش، ج ۲، ص ۲۱۹).

کسانی که انکار نمودند روز جزا و لقاء پاداش الهی را و نبودند در دنیا از هدایت شدگان به دین اسلام لذا خداوند به رسول مکرّمش حضرت محمد(ص) می‌فرماید: مطمئن باش یا در دنیا ارائه می‌دهیم به تو عذاب آن‌ها را چنانچه در جنگ بدر ارائه داده شد یا بعد از وفات تو و رجوع آن‌ها به ما در عالم آخرت به جزای خودشان خواهند رسید و خداوند بر تمام اعمال و افعال آن‌ها اطلاع دارد (همان).

حضرت سلمان، می‌فرماید: از شش چیز شگفت می‌کنم. سه چیز از شگفتی به خنده‌ام وامی‌دارد و سه چیز به گریه. آن سه چیز که به گریه‌ام وامی‌دارد، دوری یاران محبوب یعنی محمد(ص) و گروه ایشان است و هول مطلع و ایستادن در مقابل خدای عزوجل است و آن سه چیز که به خنده‌ام وامی‌دارد، جستجوگر دنیا است که مرگ به جستجوی اوست و غافل و بی‌خبری که از او غفلت نمی‌شود و آن کس که دهان خود را به خنده می‌گشاید و نمی‌داند آیا خدای از او خشنود است یا خشمگین (فتال نیشابوری، ۱۳۶۶ش، ص ۷۶۴)، براساس گفته صحابی پیامبر(ص)، از اموراتی که موجب ناراحتی بشر می‌شود، ایستادن در مقابل کسی که همه اعمال بشیریت را می‌داند و به آن نظارت داشته و از همه بدتر این است که نمی‌شود در آن زمان گریزی داشتو از این روایت نتیجه می‌شود حتی خنده‌های جزئی در این دنیا باید براساس رضایت الهی باشد.

۴. نقد دیدگاه علما

در این بخش به نقد دیدگاه علماء در حیطه مسئله هول مطلع پرداخته می‌شود.

۴-۱. اتفاق نظرات

شیخ صدوق و علامه مجلسی هر دو بزرگواران در این امر که بعد از زمان حیات انسانی، یک محل و زمان تعبیه شده که انسان در آن جا بازخواست می‌شود و باید به سوالات الهی پاسخ دهد، هم اندیشه و هم عقیده هستند و هیچ کدام از این بزرگان این قضیه را رد نمی‌کنند. آن‌ها معتقداند که در زمان ممات انسان یک واقعه ای هولناک و مهیبی بر آن عارض می‌شود که قابل درک و مقایسه نیست که باید به سوالاتی که از ناحیه خداوند متعال بر انسان وارد می‌شود، پاسخ دهد و این امر بر همه ی جامعه بشری تحمیل می‌شود. هر دو بزرگان واقعه ی هول مطلع را به دست رسی و دست یابی انسان‌ها و اطلاع پیدا کردن آن‌ها به همه ی اعمال و کارهایی که در زندگی دنیوی انجام داده آن، خبر می‌دهند (خسروانی، ۱۳۵۲، ج ۵، ص ۳۳۹).

۴-۲. اختلاف نظرات

شیخ صدوق و علامه مجلسی در نگاهی دیگر مسئله ی هول مطلع را در کمی اختلاف نظر هم دیگر، بیان و توجیه کرده اند که عامل اصلی اختلاف نظر بین این دو بزرگوار، مسئله ی ظرف مکانی و زمانی قضیه هول مطلع است، لذا شیخ صدوق این مسئله را در مکانی بنام، قبر و سوالات نکیر و منکر جای داده

است و بر این مسئله تاکید موکد دارد و می فرماید انسانی که بعد از مرگ وارد قبر می شود شدائد هول مطلع، آن را فرامی گیرد و هول هراس عجیبی بر او محتمل می شود (ابن بابویه، ۱۳۶۳، ص ۷۱).

اما در جایی دیگر علامه مجلسی نظری برخلاف نظر فوق دارد و می فرماید، مسئله ی هول مطلع مربوط به مسئله قیامت و روز حشر و نشر انسانی است، و این کار بر کسی پوشیده نمی ماند، هول و هراس قیامت، ترس بزرگی به انسان می دهد که باید هول مطلع را در آن محل بیابیم. (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۴، ص ۱۳۱).

نتیجه گیری

هول مطلع - آن چیزی است که مشرف می شوند بر آن از امر آخرت- هول روز حساب می باشد که انسان یکی از مراحل زندگی پس از مرگش، دیدار با خداوند متعال است، این امر برای همه ی انسان ها رخ می دهد و کسی از این موضوع معاف نیست، که در این بحث دو جبهه مخالف علمی در بین علماء دین شکل گرفت، محل این وقوع و زمانش توسط دو دانشمند بزرگ اسلام همچون شیخ صدوق و علامه مجلسی در وهله اول به بیان دیدگاه های خود روبه بررسی قرار گرفت که دو مکان و زمان بر این قضیه نگاشته شده است، در ادامه ی دلایل دیدگاه های خود در هنگام ورود به قبر که نظر شیخ صدوق را به دنبال دارد و دیگری لحظه ی ورود به عالم قیامت و روز حشر است که نظریه علامه مجلسی را به همراه دارد، پرداخته شد و در نهایت به بیان نقد و تفکیک شباهات و اختلافات دو دیدگاه، مورد پژوهش قرار گرفت.

منابع

- (۱). نهج البلاغه
- (۲). ابن بابویه، محمد بن علی، ۱۳۶۳، من لا یحضره الفقیه، قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
- (۳). ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۱۹ ق، لسان العرب، بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
- (۴). انصاریان، حسین، ۱۳۹۶ ش، تفسیر حکیم، قم: دارالعرفان.
- (۵). زمخشری، محمود، ۱۳۹۹ ق، اساس البلاغه، بیروت: دارالصادر.
- (۶). طباطبایی، محمدحسین، ۱۳۷۴ ش، المیزان فی تفسیر القرآن، مترجم: سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه دفتر انتشارات اسلامی.

- (۷). مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۴ق، بحارالانوار الجامعه لدرراخبارالائمہ الطہار، محمدباقر بہبودی، دارالکتاب اسلامی: تہران.
- (۸). مجمع اللغة العربیة، ۱۳۸۷ش، معجم الوسیط، تہران: صادق.
- (۹). معین، محمد، ۱۳۸۲ش، فرہنگ نامہ معین، زرین: تہران.
- (۱۰). محدث قمی، عباس، ۱۳۸۴ش، منازل الآخرہ، تہران: دارالکتب اسلامی.
- (۱۱). خسروانی، علی رضا، ۱۳۵۲ش، تفسیر خسروی، تہران: خیابان بوذر جمہوری شرقی.
- (۱۲). دیلمی، حسن، ۱۴۱۲ق، إرشادُ القلوب إلى الصَّوابِ المُنجی من عَمَلٍ به مِن أَلیمِ العِقَابِ، قم: رضی.
- (۱۳). شہیدثانی، زین الدین، ۱۳۷۴ش، ارمغان شہید، (مترجم: عباس مخبر دزفولی)، قم: بوستان کتاب.
- (۱۴). فتال نیشابوری، محمد، ۱۳۶۶ش، روضہ الواعظین و بصیرہ المتعظین، تہران: نشر نی.
- (۱۵). کلینی، یعقوب بن اسحاق، ۱۳۶۹ش، اصول کافی، مترجم: جواد مصطفوی، تہران: کتاب فروشی علمی اسلامی.
- (۱۶). نوری طبرسی، اسماعیل بن احمد، ۱۳۹۳ش، کفایہ الموحدین، قم: انتشارات رائد.